

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗ ΡΙΚΑΡΝΤΙΑΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Michel Zouboulakis, *La science économique à la recherche des ses fondements. La tradition épistémologique ricardienne 1826-1891*. Presses Universitaires de France, 1993.

Το βιβλίο του Μ. Ζουμπουλάκη, που βασίζεται στη διδακτορική του διατριβή και κυκλοφόρησε φέτος στο πλαίσιο σειράς αφιερωμένης στην ιστορία των επιστημών (Bibliothèque d'Histoire des Sciences) του παρισινού εκδοτικού οίκου P.U.F., αποτελεί ένα σοβαρό εγχείρημα επανεκτίμησης των όρων συγκρότησης της πολιτικής οικονομίας ως διακεκριμένης επιστήμης, όπως αυτοί τέθηκαν από τον Ricardo και τους επιγόνους του, πριν από την επικράτηση του νεοκλασικού υποδείγματος.

Ο συγγραφέας αναλαμβάνει να αντιμετωπίσει τον ισχυρισμό εκείνων των επιστημολόγων που έλκονται από το υπόδειγμα της «ακριβούς επιστήμης» ότι το πρόγραμμα έρευνας που θεμελιώνουν οι Walras-Pareto είναι το πρώτο στο πεδίο της οικονομικής επιστημολογίας. Ο συγγραφέας δείχνει ότι αυτή η αντίληψη παραβλέπει την επιστημολογική παράδοση που δημιούργησε το –

πρώτο αφηρημένο οικονομικό – υπόδειγμα του Ricardo. Στη ρικαρντιανή παράδοση εντάσσονται οι Nassau-Senior, Richard Whately, John Stuart Mill, John Cairnes, Walter Bagehot, Henry Sidgwick και John Neville Keynes. Ως κριτήριο κατάταξης σε αυτή την παράδοση λογίζεται η υιοθέτηση αυτού που συνιστά τον «σκληρό πυρήνα» – με τη λακατοσιανή έννοια – του ρικαρντιανού προγράμματος. Το να είναι κανείς ρικαρντιανός δεν σημαίνει να αποδέχεται χωρίς συζήτηση όλα τα δόγματα του διδασκάλου (έτσι αποκλείονται από αυτήν την παράδοση «μαθητές» του Ricardo όπως οι McCulloch, James Mill), αλλά να συμερίζεται τον προσδιορισμό του κύριου αντικειμένου της πολιτικής οικονομίας: «τη μελέτη της διανομής σε ένα σύστημα παραγωγής υπό τον περιορισμό της αναπαραγωγής» και να έχει την ίδια «θέαση» του οικονομικού κόσμου: μακροδυναμική

προσέγγιση μιας κοινωνίας χωρισμένης σε τάξεις, με ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Κοινή σε αυτούς τους συγγραφείς είναι η «αντικειμενική» προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων, η συγκρότηση ενός «αυτόνομου οικονομικού αντικειμένου» και μια μέθοδος που περιλαμβάνει τρία στάδια: «απαγωγική εξήγηση», επαγωγές για τη διατύπωση υποθέσεων και «επαλήθευση» των συμπερασμάτων της. Αυτά τα στοιχεία προσδίδουν στην παράδοση αυτή συνοχή και διακριτότητα ως ξεχωριστό «πρόγραμμα έρευνας» από το αντίστοιχο νεοκλασικό που έμελλε να επικρατήσει στην πολιτική οικονομία.

Θεμέλιος λίθος της ρικαρντιανής επιστημολογίας είναι η πεποίθηση ότι δεν είναι δυνατόν να ανακαλυφθούν επιστημονικές αλήθειες παρά μόνο υπό την προϋπόθεση ότι έχει αποκλεισθεί από τη θεωρία κάθε κανονική σκοπιμότητα. Με βάση αυτό το ιδεώδες της «καθαρής» επιστήμης επικρίνεται από τον J.S. Mill ο Adam Smith διότι δεν ξεχώρισε τη γνωστική διαδικασία της επιστήμης από την κανονιστική διαδικασία της οικονομικής τέχνης. Η ρήξη με τη σμιθιανή παράδοση – η οποία, βάσει του ίδιου κριτηρίου, θεωρείται τόσο «κανονιστική» και τόσο λίγο «επιστημονική» όσο και η αντίστοιχη μερκαντιλιστική – φέρεται να ισοδυναμεί με μια «επιστημολογική τομή», συστατική της «οικονομικής επιστήμης».

Ως διακριτικά γνωρίσματα του ρι-

καρντιανού υποδείγματος καταλογίζονται: η απουσία κανονιστικών προτάσεων, ο προσδιορισμός ενός ειδικού επιστημονικού αντικειμένου και μια προσιδιάζουσα στο αντικείμενο μέθοδος έρευνας. Θεωρείται ότι οι ρικαρντιανοί επέτυχαν να «καθαρίσουν» το λόγο τους όχι μόνο από στοιχεία πρακτικο-κανονιστικά, αλλά να δώσουν ένα χαρακτήρα ηθικά ουδέτερο και πολιτικά αμερόληπτο στο ερευνητικό τους πρόγραμμα, ξεκινώντας έτσι από το ιδεολογικό τους περιβάλλον, αλλά και το εμπειρικό παρελθόν της οικονομικής σκέψης προς την κατεύθυνση μιας καθαρά θεωρητικής κατασκευής. Η επιλογή της «επιζήτησης του πλούτου» ως «θεμελιώδους αιτίου» (*cause fondatrice*) της οικονομικής επιστήμης δεν γίνεται με κριτήρια ηθικά, αλλά σύμφωνα με τις καθαρά θεωρητικές νόρμες του ρεαλισμού και της αφηρημένης αναπαράστασης: γενικότητα, ομοιομορφία του πράττειν, απλότητα, δύναμη. Αυτή η επιλογή προσφέρεται για «επαλήθευση» και «διάψευση». Δεν έχει σχέση με εκδήλωση προτίμησης υπέρ κάποιου «κοινωνικο-πολιτικού» συστήματος. Εξ άλλου οι πολιτικές προτιμήσεις των ρικαρντιανών καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα, από τον ακραίο φιλελευθερισμό του Nassau Senior ως το μετριοπαθή σοσιαλισμό του Mill και από την κατάδίκη του «ολοκληρωτισμού» των σοσιαλιστικών ιδεών από τον Cairnes ως το εγκώμιο των πολιτικο-οικονομικών βάσεων του ουτοπικού σοσιαλισμού από τον Sidgwick.

Οι ρικαρντιανοί αφού βεβαιώνουν πρώτα τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής, απομονώνουν τις οικονομικές σχέσεις από το σύνολο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων και μέσω της αφαίρεσης ακινητοποιούν τις «αντιδρώσες αιτίες». Η τεχνολογία αποτελεί για τη ρικαρντιανή παράδοση ένα εξωτερικό δεδομένο· ανήκει στην κατηγορία των «φυσικών προλεγομένων» της οικονομικής επιστήμης, η οποία δεν μελετά παρά τις κοινωνικές συνθήκες της παραγωγής. Η οικονομική δεν είναι, επίσης, μια επιστήμη της συμπεριφοράς: δανείζεται από την εφαρμοσμένη ψυχολογία τις συμπεριφορικές προϋποθέσεις της. Η ψυχολογία, όπως και η φυσική επιστήμη, είναι λογικά προηγούμενη της οικονομικής. Έτσι η συμπεριφορά η βασισμένη στην επιζήτηση του πλουτισμού δεν εξετάζεται καθεαυτή: δεν αποτελεί αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης, αλλά εκλαμβάνεται ως ψυχολογικό δεδομένο. Στην οικονομική επιστήμη αναλογεί το καθήκον να μελετήσει τα *αντικειμενικά* αποτελέσματα αυτού του ψυχολογικού δεδομένου.

Σε αντίθεση με την αναλογία μεταξύ «ζώντος οργανισμού» και «κοινωνικού οργανισμού» που υποστηρίζει ο Comte, η ρικαρντιανή παράδοση εφαρμόζει έναν τύπο *μηχανικού μοντέλου*, χωρίς όμως να καταλήγει αυτή η εφαρμογή σε μια δογματική «μεταφύτευσή» (transplantation) του στις κοινωνικές επιστήμες. Το κοινωνικό δεν μπορεί να συλλη-

φθεί στην ολότητά του, παρά μόνο αφού πρώτα αποσυντεθεί σε επιμέρους ειδικά επιστημονικά αντικείμενα που διέπονται από διαφορετικούς νόμους. Τα συμπεράσματα της οικονομικής επιστήμης έχουν προσωρινό χαρακτήρα και πρέπει πάντα να τίθενται υπό τη δοκιμασία των συμπερασμάτων των άλλων κοινωνικών επιστημών. Το οικονομικό θεωρείται υποσύνολο του κοινωνικού, το οποίο χαρακτηρίζεται από συνοχή και οργανική αλληλεξάρτηση. Η αναλογία προς το *μηχανικό μοντέλο* οριοθετείται έτσι από την αναλογία προς το *φυσιολογικό μοντέλο*. Η πρώτη είναι απαραίτητη προκειμένου να οριοθετηθεί το αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης και η δεύτερη, προκειμένου να γίνει υπέρβαση του αφηρημένα καθολικού χαρακτήρα της και να αποκτήσει μια ιστορική διάσταση.

Σε αναλογία προς τη «σύνθεση των δυνάμεων» στη φυσική, οι οικονομικοί νόμοι απορρέουν από την «κύρια αιτία», αλλά μετριάζονται από την επενέργεια «δευτεροσών αιτιών» (ή «εξωτερικών αιτιών» ή «διαταρακτικών αιτιών») που διέπονται από δικούς τους νόμους. Τη διατύπωση των γενικών νόμων ακολουθεί μια διαδικασία «διορθωτική» όπου λαμβάνονται υπόψη οι δευτερεύουσες αιτίες στην παραγωγή των τελικών σύνθετων αποτελεσμάτων. Η μέθοδος των ρικαρντιανών αποτελεί, υποστηρίζεται, έναν συμβιβασμό μεταξύ των απαιτήσεων της «ακριβούς» επιστήμης και του ειδικού

χαρακτήρα της κοινωνικής επιστήμης. Οι ρικαρντιανοί, παρότι αναγνωρίζουν την αλληλεξάρτηση των κοινωνικών φαινομένων, αποφεύγουν την υιοθέτηση της «πειραματικής», επαγωγικής μεθόδου για τη θεματοποίηση της κοινωνικής ολότητας, όπως κάνει ο Comte, αλλά και οι Durkheim και Simiand. Η επιλογή της μεθόδου τους καθορίζεται από τον τρόπο συγκρότησης του επιστημονικού αντικειμένου. Επειδή, αντίθετα από τους κοινωνιολόγους, θεωρούν ότι το οικονομικό αντικείμενο διαφέρει από το βιολογικό όχι μόνο ως προς το βαθμό συνθετότητας, αλλά ως προς την ποιοτική ιδιοσυστασία του, επιλέγουν ως προσιδιάζουσα μέθοδο την απαγωγή βάσει ενός περιορισμένου αριθμού αριστογνώσεων. Στην οικονομία, υποστηρίζεται, πρέπει κανείς να πηγαινέει από το ορθολογικό στο πραγματικό και όχι αντίστροφα. Η πορεία από τις αρχές στα φαινόμενα εξασφαλίζει από ενδεχόμενα σφάλματα στην επιλογή των ορθών αφαιρέσεων και τον εντοπισμό της κύριας αιτίας. Αυτό προϋποθέτει την «ορθολογική ανακατασκευή του πραγματικού» αφού πρώτα απομονωθούν τα χαρακτηριστικά στοιχεία του εξεταζόμενου αντικειμένου: μόνο η λογική και όχι η απλή παρατήρηση είναι που μπορεί να ξεχωρίσει το ουσιώδες από το δευτερεύον. Η παρατήρηση αποτελεί ωστόσο ένα αναπόσπαστο μέρος της όλης μεθόδου. Είναι χρήσιμη σε δύο φάσεις: κατά την επιλογή των «θεμελιωδών

προκειμένων» της απαγωγής. Αφού έχει ορισθεί το οικονομικό πεδίο και η «κύρια αιτία» πρέπει να ορισθούν οι αρχές του απαγωγικού συλλογισμού, όπως π.χ. η «οικονομική συμπεριφορά» ή αρχές δανεισμένες από άλλες επιστήμες, όπως π.χ. ο νόμος των φθινουσών αποδόσεων και η πληθυσμιακή αρχή. Από την παρατήρηση ο οικονομολόγος αντλεί τις αρχές του συλλογισμού του. Αφού επακολουθήσει η απαγωγική ανάπτυξη του συλλογισμού, έχουμε τη δεύτερη προσφυγή στην παρατήρηση προκειμένου να ελεγχθεί η ισχύς των συμπερασμάτων της θεωρίας. Επίσης, η ρικαρντιανή παράδοση προσφεύγει στην παρατήρηση και για έναν ακόμη λόγο: για να λάβει υπόψη της τις «διαταρακτικές αιτίες» και να διορθώσει τα συμπεράσματα της θεωρίας. Έτσι οι νόμοι που διατυπώνονται τελικά έχουν τη μορφή νόμων-τάσεων (lois tendancielles).

Η αναδρομή στην ιστορία παίζει για τους ρικαρντιανούς δευτερεύοντα και εικονογραφικό ρόλο. Χρησιμεύει κυρίως ως παραδειγματική αναφορά προκειμένου να επαληθευτεί η θεωρία. Η συνήθης χρήση των ιστορικών παραδειγμάτων που δεν επαληθεύουν τη θεωρία, καταλήγει στην ενσωμάτωση σ' αυτήν, κάποιων «διαταρακτικών αιτιών» προκειμένου να είναι πλησιέστερη στα παρατηρούμενα φαινόμενα ή να διατυπωθούν «τοπικές» θεωρίες που θεματοποιούν τις παρατηρούμενες «εξαιρέσεις»: γεγονός που έχει ως συνέπεια τον περιορισμό του πεδίου ισχύος

της θεωρίας στην καθαρή της διατύπωση. Η ρικαρντιανή παράδοση ενεπλάκη σε μια διαμάχη με την ιστορική σχολή (Austin, Toynbee, Leslie, Cunningham) μη αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στον κυρίως αντίπαλο: την οριακή σχολή. Μέχρι τη δημοσίευση του έργου του Marshall το 1890, κανείς δε φαίνεται να προσέχει τα στοιχεία τομής με τη ρικαρντιανή παράδοση που φέρει το έργο του Jevons. Η ρικαρντιανή παράδοση, αποπροσανατολισμένη και παγιδευμένη στη διαμάχη αυτή, δεν ανανεώνεται και αδυνατεί να εφαρμόσει το ίδιο το δικό της πρόγραμμα, όσον αφορά τη διόρθωση της θεωρίας μέσω της ενσωμάτωσης σε αυτήν των «διαταρακτικών αιτίων». Αυτό ισχύει στις περιπτώσεις της αμφισβήτησης της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος και της διάψευσης της θεωρίας του αποθέματος μισθών, διάψευση που πραγματοποιήθηκε από τον Thornton και έγινε αποδεκτή το 1869 από τον J.S. Mill.

Η ίδια η συγκρότηση του αντικείμενου της πολιτικής οικονομίας δεν ευνοούσε την εισαγωγή των μαθηματικών. Η ρικαρντιανή παράδοση χρησιμοποιεί παράλληλα με τη «μηχανική αναλογία» και τη «φυσιολογική αναλογία». Η αναγνώριση του consensus των διαφορετικών διαστάσεων του κοινωνικού – συνέπεια της δεύτερης αναλογίας – αποτέλεσε ένα εμπόδιο στην τυποποίηση. Η οριακή προσέγγιση, αντίθετα, προσηλώνεται στην αποκλειστική χρήση του «μηχανικού μοντέλου» και το ι-

δεώδες της «ακριβούς επιστήμης». Η μόνη «θεμελιώδης υπόθεση» της οριακής θεωρίας είναι η μεγιστοποιητική συμπεριφορά: αυτή η αρχή συμπληρώνεται από τη βοηθητική υπόθεση της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας. Πρόκειται για υποθέσεις που προέρχονται από *ενδοσκόπηση*: είναι «προφανείς ψυχολογικοί νόμοι» κατά τον Jevons. Υπενθυμίζεται ότι ο J.S. Mill απέρριπτε τον ωφελισμό του Bentham, δηλαδή την αφηρημένη γεωμετρική μέθοδο που αναζητά τα θεμέλια του ανθρώπινου πράττειν μόνο στην ενδοσκόπηση (*introspection*). Η οικονομική του Jevons, ωστόσο, «ανασταίνει» αυτή τη θεωρητική πρακτική. Οι ίδιες μεγιστοποιητικές αρχές εφαρμόζονται τόσο στη συμπεριφορά του καταναλωτή όσο και του παραγωγού. Το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας περιορίζεται στη «μηχανική της ανταλλαγής»: δεν αναγνωρίζεται η συνάφεια των κοινωνικών φαινομένων, το οικονομικό αντικείμενο αυτονομείται πλήρως και αντιμετωπίζεται αποκλειστικά βάσει του μηχανικού υποδείγματος. Εφαρμόζεται η υποθετικο-απαγωγική μέθοδος, που στηρίζεται σε προκείμενες που δεν προέρχονται από τη συστηματική εμπειρική παρατήρηση – όπως συμβαίνει στο πλαίσιο της ρικαρντιανής παράδοσης – αλλά πρόκειται για υποθέσεις ερμηνευτικές των παρατηρούμενων φαινομένων.

Είναι εμφανής αλλά και επιτυχής η μέριμνα του συγγραφέα να τιθασεύσει το πλούσιο υλικό του, όμως

υπάρχουν ορισμένες διαστάσεις του προβλήματος που αποσιωπούνται· ενώ δεν θα παραβίαζαν τα όρια του θέματος, θα άγγιζαν ενδεχομένως τα όρια της προσέγγισής του. Για παράδειγμα, στο ζήτημα της «ρήξης» των ρικαρντιανών με τη σμιθιανή παράδοση, μοιάζει να θεωρείται περίπου αυτονόητο ότι η αναφορά του A. Smith σε φυσικούς νόμους είναι ένα κατάλοιπο θεολογικής προέλευσης που νοθεύει την «καθαρά» επιστημονική έννοια του «νόμου» με ένα κανονιστικό περιεχόμενο· παραγνωρίζεται έτσι η μοντέρνα, εμπνεόμενη από το Διαφωτισμό διάσταση της σμιθιανής κανονιστικότητας. Επίσης το Σύστημα Φυσικής Ελευθερίας του A. Smith δεν είναι μια «φυσική προ-αποκατετοιμημένη τάξη» προς την οποία οφείλουν να συμμορφωθούν τα άτομα, αλλά ένα ιδεώδες που προϋποθέτει την ενεργοποίηση τόσο του ατομικού όσο και του δημόσιου πράττειν. Και αυτό το ιδεώδες, όχι μόνο δεν τον εμπόδισε, αλλά ενέπνευσε την κριτική του στάση απέναντι σε ορισμένες όψεις της κοινωνίας της αγοράς: η καταπολέμηση του «εμπορικού πνεύματος», ο εγκωμιασμός του «δημόσιου πνεύματος» και του «ουμανισμού των πολιτών», καθώς και η δημοσιότητα της εκπαίδευσης προς εξάλειψη των αλλοτριωτικών επιπτώσεων του καταμερισμού της εργασίας, αποτελούν τεκμήρια μιας αντίληψης ξένης προς τον «φυσικό ντετερμινισμό» που του αποδίδεται. Η αποστασιοποίηση από το *laissez-*

faire ως αποκλειστική ρυθμιστική αρχή της κοινωνίας της αγοράς δεν αποτελεί νεωτερισμό ως προς τη σμιθιανή παράδοση. (Και θα είχε ενδιαφέρον από αυτή την άποψη η μελέτη της αναπαραγωγής σμιθιανών μοτίβων στη σκέψη του J.S. Mill.) Αυτό που πράγματι αποτελεί νεωτερισμό – αλλά που δεν καταλαβαίνουμε γιατί αποτελεί και «πρόοδο» – είναι αυτό το ιδεώδες της «κάθαρής επιστήμης». Δεν είναι αναγκαία η «κάθαρση» της επιστήμης από κανονιστικές προτάσεις για την αποστασιοποίησή της από το οικονομικό δόγμα του *laissez-faire*.

Ο συγγραφέας αποφεύγει να τοποθετηθεί ρητά στο ζήτημα της θέσης των αξιολογικών και κανονιστικών προτάσεων στο πλαίσιο της κοινωνικής επιστήμης, είναι, όμως, σαφής η προτίμησή του για ένα απαλλαγμένο αξιολογήσεων επιστημονικό μοντέλο. Ωστόσο, δεν είναι σαφές για τον αναγνώστη γιατί η επιλογή της «επιζήτησης του πλούτου» ως *cause fondatrice* της οικονομικής επιστήμης είναι κοινωνικο-θεωρητικά ουδέτερη – έστω και αν είναι ηθικά και «πολιτικά» (: με την έννοια της τρέχουσας πολιτικο-οικονομικής πρακτικής) ουδέτερη. Προϋποτίθεται – άρρητα όμως και χωρίς θεωρητικό αναστοχασμό – η ιστορική εκπλήρωση κοινωνικών όρων (γενικευμένος καταμερισμός εργασίας, γενικευμένη εμπορευματοποίηση, αποκλειστική ιδιωτική ιδιοκτησία, καταστροφή προαστικών κοινοτικών μορφών κτλ.) που οδηγούν στον α-

ποχωρισμό του ατόμου από την άμεση σχέση του με την κοινωνική ολότητα και επομένως καθιστούν την επιζήτηση του ατομικού του πλουτισμού οιονεί αποκλειστικό κίνητρο του πράττειν. Δηλαδή η αφαίρεση από τις άλλες διαστάσεις του κοινωνικού πράττειν πραγματοποιείται ιστορικά πριν πραγματοποιηθεί από τη θεωρία. Το πρόβλημα της ρικαρντιανής πολιτικής οικονομίας είναι ότι αποφεύγει τον αναστοχασμό των προϋποθέσεών της, τις οποίες χρησιμοποιεί ως δεδομένα εξωτερικά γεγονότα. Εδώ εδράζεται η μεροληψία της και όχι στην, a priori δέσμευσή της υπέρ της μιας ή της άλλης οικονομικής πολιτικής, δέσμευση που, όπως δείχνει με πολύ εύστοχα παραδείγματα ο συγγραφέας, δεν υφίσταται.

Το ζήτημα συναρτάται με εκείνο της θεματοποίησης της ιστορικότητας των οικονομικών σχέσεων και κατηγοριών στο πλαίσιο της ρικαρντιανής θεώρησης. Ο συγγραφέας ενώ παραδέχεται ότι η ιστορία παίζει «εικονογραφικό» ρόλο στη ρικαρντιανή παράδοση, θεωρεί αδύναμη την κατηγορία για «α-ιστορικότητα» που της απευθύνει ο Μαρξ. Σε αυτή την κατηγορία απαντά ότι οι ρικαρντιανοί δεν επεχείρησαν να εφαρμόσουν τη θεωρία τους σε άλλου τύπου κοινωνίες από τις βιομηχανικές καπιταλιστικές, όπως η Αγγλία του 19ου αιώνα. Ωστόσο το ζήτημα της ιστορικότητας – στον Μαρξ – δεν είναι ζήτημα «εφαρμογής» της θεωρίας στην «ιστορική

πραγματικότητα», αλλά ζήτημα κατασκευής των κατηγοριών κατά τρόπο που αφενός να συλλαμβάνουν τον ιστορικά μεταβατικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων και αφετέρου να έλκονται από σκοποθεσίες και αξιολογήσεις ιστορικά επίκαιρες. Λόγω της αφηρημένης τυπικής ορθολογικότητας της ρικαρντιανής μεθόδου, η αντιφατικότητα των σχέσεων νοείται ως ποσοτική απόκλιση και εισάγεται μόνο σε «δεύτερο χρόνο», στο επίπεδο της ιστορικής «εφαρμογής» α-ιστορικά κατασκευασμένων κατηγοριών, ως μετριασμός των «αφηρημένων» οικονομικών νόμων από τις «αντιδρώσες αιτίες». Ο Μαρξ, αντίθετα, μας προσφέρει ένα έξοχο παράδειγμα με τον περίφημο νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, όπου η αντιφατικότητα δεν προκύπτει «κατά την εφαρμογή», από τις ιστορικά ποικίλες αντιτάσεις, αλλά είναι εγγεγραμμένη στο εσωτερικό της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου ως εγγενής αντίταση: η μείωση της αξίας των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου, τάση που προκαλείται από τα ίδια αίτια που προκαλούν και το νόμο του οποίου την ισχύ μετριάζει: την ανάπτυξη των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής.

Η αδυναμία θεματοποίησης της ιστορικότητας των οικονομικών σχέσεων στο επίπεδο της κατασκευής των θεμελιωδών κατηγοριών της θεωρίας, γνωρίζει την κορυφαία της εκδήλωση στις δυσκολίες της ρικαρ-

ντιανής θεωρίας να αντιμετωπίσει το ζήτημα της σχέσης αξιών-τιμών. Και τούτο παρά την ανυποχώρητη υποστήριξη της εργασίας ως μοναδικής πηγής της αξίας. Η απουσία ανάπτυξης της αξιακής μορφής μέχρι τη χρηματική της έκφραση οδήγησε στην αναγωγή της σχέσης αξιών-τιμών σε ζήτημα ποσοτικής μόνο απόκλισης. Η ποιοτική ταύτιση του χρήματος (κατά Μαρξ, «εξωτερικού μέτρου των αξιών») με την εργασία (κατά Μαρξ πάντα, «εσωτερικού μέτρου των αξιών») οδήγησε στην άγονη αναζήτηση ενός απόλυτου μέτρου των αξιών και των τιμών. Έτσι, ενώ ορθά καταγγέλλεται ο ιστορικός χαρακτήρας των νεοκλασικών αφηρημένων κατασκευών, παραβλέπεται η ευθύνη της ρικαρντιανής παράδοσης που – παρά τις σημαντικές διαφορές που δίκαια τονίζονται – ανοίγει αυτό το δρόμο, περιορίζοντας την πρόσληψη της ιστορικότητας μόνο στο επίπεδο των «διαταρακτικών αιτίων» και συγκροτώντας τον «σκληρό πυρήνα» της θεωρητικής κατασκευής σε ένα α-ιστορικό επίπεδο αφαίρεσης. Το όριο της ρικαρντιανής παράδοσης δεν τίθεται από την ολιγωρία των μελών της ενώπιον του διαφαινόμενου αντιπάλου, αλλά από την ίδια την αξίωση της παράδοσης να επιτύχει και την «επιστημονική ακρίβεια» – συγκροτώντας ένα ειδικό επιστημονικό αντικείμενο – και τη σύνδεση με την ιστορία – μέσω του «συμπληρωματικού» και «διορθωτικού» συνυπολογισμού των «εξωτερικών αι-

τίων». Η αναγνώριση του ολικού προσδιορισμού των «οικονομικών» ζητημάτων, μαζί με την αποφυγή – και αδυναμία – θεματοποίησης της ολότητας, αλλά η προσέγγισή τους μέσω της απαγωγής βάσει προκειμένων, ο ιστορικός προσδιορισμός των οποίων παραβλέπεται, αυτό αποτελεί σοβαρή εγγενή αντίφαση της ρικαρντιανής παράδοσης. Ο ατομισμός της νεοκλασικής σχολής και το ιδεώδες της «ακριβούς επιστήμης» γεννώνται από την ίδια τη ρικαρντιανή παράδοση. Είναι η άρνηση θεματοποίησης της αξιολογικής διάστασης των οικονομικών κατηγοριών ως «εξωτερικής» προς την «επιστήμη», που οδήγησε στα προβλήματα ανάπτυξης της θεωρίας, που εντοπίζει ο συγγραφέας, στις συνεχείς σχετικοποιήσεις προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι σχετικιστές, και τελικά στην απαξίωση της συνιστώσας της «φυσιολογικής αναλογίας» προς όφελος της «μηχανιστικής» που γνώρισε την ανεμπόδιση και αποκεκαθαρισμένη από κάθε μίasma ιστορικής αναφοράς ανάπτυξή της στα αφηρημένα μοντέλα της οριακής «ακριβούς» οικονομικής επιστήμης.

Το έργο του Ζουμπουλάκη διακρίνεται για την ακρίβεια στον προσδιορισμό του αντικειμένου του, τον έλεγχο του υλικού του, τη σαφήνεια των επιχειρημάτων, την ευαισθησία των εννοιολογικών του διακρίσεων και την οικονομία και το ρυθμό της γλώσσας που κάνουν αυτό το δύσκολο βιβλίο ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα. Αυτές οι αρε-

τές ενεργοποιούνται από μια αγωνία υπέρβασης του ασφυκτικού ορίζοντα της νεοκλασικής επαρχιωτικής αυτάρκειας. Το ευγενές αυτό εγχείρημα απειλείται, ωστόσο, με ματαιώση για τον ίδιο λόγο στον οποίο οφείλει και την προκλητικότητά του: λόγω της επιλογής του συγγραφέα να αναζητήσει ένα επιστημολογικό παράδειγμα που να μπορεί να επιδείξει καλύτερες επιδόσεις από το νεοκλασικό στις στοχεύσεις που θέτει το τελευταίο: την αυτονόμηση του «οικονομικού» αντικειμένου.

Μετά τον Ρικάρντο υπήρξε, εκτός από τον Jevons, και ο Μαρξ. Βέ-

βαια, ο δρόμος από τον Ρικάρντο στον Μαρξ δεν είναι δεσμευτικός για όλους, αλλά είναι μάλλον αναπόφευκτος για όσους ενδιαφέρονται για την υπέρβαση της στεγανοποίησης της οικονομικής θεωρίας σε σχέση με την κοινωνική θεωρία και φιλοσοφία, στεγανοποίηση που τροφοδοτεί τις παραλλαγές του ιδεολογήματος ότι οι κρατούσες πραγματικές οικονομικές σχέσεις συνοψίζουν το τέλος του όλου ιστορικού γίνεσθαι.

ΝΙΚΟΣ ΚΙΝΤΗΣ

